

2 РЕЛІГІЯ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

В.Климов* (м. Київ)

РЕЛІГІЙНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: РІВЕНЬ, ХАРАКТЕР, ПРОБЛЕМНІСТЬ, ТЕНДЕНЦІЇ

Проблеми сучасної релігійності, її походження, причин і дійсного рівня в українському суспільстві; релігійної самоідентифікації, що в соціологічних дослідженнях та опитуваннях різного рівня зазвичай ототожнювалася з дійсним рівнем релігійності в суспільстві; проблеми обґрунтованості і достовірності релігійного самовизначення особи та інша супутна зазначеним проблематика почали предметно розглядатися науковцями (релігієзнавцями, соціологами, культурологами) з кінця 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. здебільшого як реагування на тенденцію зростання рівня релігійності в Україні. Вже в першій половині 90-х років з'являються праці, в яких робилися спроби осмислити феномен сучасної релігійності в українському суспільстві, виявити причини неухильно зростаючої релігійності, бодай в загальних рисах охарактеризувати її особливості. Не беручи до уваги величезної кількості позанаукових, емоційно-компліментарних, слабо обґрунтованих методологічно і фактологічно, конфесійно упереджених публікацій цього періоду, зазначимо, що науковий поступ у вивченні сучасної релігійності був пов'язаний з дослідженнями групи науковців Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, окремих дослідників Інституту соціології НАН України, інших центрів, що прямо чи побічно вивчали питання функціонування релігії та церкви в сучасному суспільстві. Водночас не можна не констатувати тогочасні складнощі дослідження цих питань у суспільстві на етапі становлення (тобто неусталеності) нових стратегічно життєвих установок, ламання старих цінностей, стереотипів і т. п., тобто на етапі, що означається сучасною соціологією терміном аномійна деморалізованість. У 90-ті роки, як гальмівна, спрацьовувала й обмеженість можливостей науковців щодо проведення фундаментальних (а отже й високовартісних) соціологічних досліджень, що не могло негативним чином

* Климов В.В. – доктор філософських наук, старший науковий співробітник відділення релігієзнавства Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

не позначитися на вивченні феномена модерної релігійності в Україні. Наслідком дії цих та інших негативних чинників були здебільшого надто загальні характеристики сучасної релігійності українців, обмеженість її диференційованого наукового аналізу, слабка соціологічна база тощо.

З огляду на це **представляється актуальним розглянути** напрями і характер змін умов, за яких відбувається реалізації сучасної релігійності в Україні, динаміку рівня релігійності, обґрунтованість підстав її ототожнення з релігійною самоідентифікацією, оцінити достовірність рівня релігійності, що на практиці встановлюється здебільшого на основі релігійного самовизначення; окреслити перспективу трансформації рівня релігійності з врахуванням сучасних тенденцій у проявах релігійності в Україні та враховуючи європейський досвід. **Спираючись на методологічний інструментарій академічного релігієзнавства, результати новітніх соціологічних досліджень, автор сподівається отримати більш адекватне дійсному уявлення про те, що ж являє собою сучасна релігійність, релігійна самоідентифікація в Україні.**

Радикальні політичні, економічні, соціальні, духовні зміни в Україні з проголошенням незалежності докорінно вплинули і на здавалось би найбільш віддалену від соціально-політичних процесів, реформувань чи ринкових новацій релігійну сферу, хоч відносини в останній, як і раніше, продовжували регулюватися Законом радянського походження – "Про свободу совісті та релігійні організації" (квітень 1991р.), церква залишалася поза світською державою, системою освіти, а переважну більшість церковного керівництва складали ієрархи, клір, здебільшого відомі ще з радянських часів.

Суттєві якісні зміни для релігії, церкви та віруючих відбулися в іншому. Релігія в Україні радянської доби була в ідеологічно-світоглядному аспекті, як відомо, ледь терпимою, з нею, відповідно до тодішніх політичних та суспільних ідеалів, ідеологічно й адміністративно боролися, її вплив нейтралізовували, оскільки це була фактично єдина легально існуюча ідейно-світоглядна система – опонент офіційній ідеології, що потенційно могла бути, на думку тодішніх ідеологів, ідейно дестабілізуючим чинником. Комуністичною доктриною передбачалося, що у майбутньому суспільстві всебічно розвинутих, морально свідомих громадян мали домінувати наука, безрелігійний, науково-матеріалістичний світогляд, де релігія та церква як явища первісного суспільства та середньовіччя будуть остаточно витіснені.

На відміну від радянської доби, в Україні періоду незалежності

- ✓ церква була визнана значущим, впливовим соціальним, духовним і морально-культурним інститутом, на потенціал і солідарну діяльність якого в українському суспільстві розраховувала нова держава;
- ✓ кожна особа реально отримала право безперешкодно реалізовувати своє право мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором, свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати

будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання, що раніше декларувалось, але далеко не завжди виконувалось;

- ✓ були ліквідовані умови для ідеологічного, світоглядного монополізму, жодна ідеологія відтепер не визнавалася державною обов'язковою; як засадничий принцип суспільного життя конституційно проголошувалася ідеологічна багатоманітність;
- ✓ складовою державної політики щодо релігії і церкви проголошувався курс на подолання негативних наслідків радянського минулого у цій сфері;
- ✓ церкви, релігійні організації отримували умови та можливості пропагувати, поширювати віру, задовольняти релігійні потреби віруючих, розбудовувати свої інституційні структури, підтримувати зв'язки з одновірцями за кордоном, займатися місіонерством, катехизацією, користуватися ЗМІ і т. ін., що законодавчо було проголошено і в радянський час, але в суспільстві ідеологічно зорієнтованому на безрелігійність, на практиці реалізовувалося складно, проблемно, непослідовно чи й взагалі не вирішувалось;
- ✓ незалежна держава зобов'язувалася не втручатися у діяльність релігійних організацій, гарантувати створення сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання.

В релігієзнавчому аспекті аналізу представляється важливим розглянути, які зміни відбулися в рівні, характері релігійності, які усталені тенденції дають підстави для прогнозування її стану на майбутнє.

Зняття в реальному житті особи політичних, ідеологічних, адміністративних, правових, моральних та кадрових перешкод для реалізації вільного вияву світогляду, релігійних чи атеїстичних переконань, можливо, найбільш масштабно вплинуло на світоглядну визначеність й ідентифікацію українського соціуму, на вільний і публічний вияв своїх світоглядних переконань, хоч по великому рахунку вони були вторинними, ще одним результатом причиново-наслідкових відносин у реформованих політичній, соціальній та національній сферах. Ліквідація в процесі демократизації українського суспільства партійно-ідеологічного та світоглядного монополізму, пріоритетність національних інтересів, лібералізація державного ставлення до релігійно-церковного інституту і відоме в соціальній психології типове реагування спільнот на зняття заборон (в даному випадку – на обов'язкову чи бажану нерелігійність) створили умови для майже масового декларування індивідами своєї релігійності. Романтизовано-піднесена атмосфера в українському суспільстві, нав'язана державною незалежністю, демократизацією, національно орієнтованими цінностями, необов'язковістю дотримання колишніх ідейних установок,

норм, цінностей, офіційних стереотипів; зняття світоглядних обмежень чи й заборон "вибухнули" в Україні вже на початку 90-х років м. ст. відносно високим рівнем самоідентифікованої релігійності, давши підстави соціологам для дискурсу про "релігійний ренесанс" чи "релігійне відродження".

Показова динаміка такої декларованої релігійності, особливо у співставленні із прийнятим офіційними партійними джерелами, в атеїстичній літературі радянського періоду рівнем 8–12%. За даними соціологічних опитувань, проведених Інститутом філософії АН України в 1990–1991 рр. 35,6% респондентів ідентифікували себе як віруючі [Етнос і соціум. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 100–101]. Соціологічні дослідження Відділення релігієзнавства Інституту філософії АН України в 1991 р. дали дещо вищий рівень релігійності – 43,3% [Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози / Відпов. ред. Косуха П.І. – К.: Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, 1994. – С. 146], який уже істотно перевищував радянський "офіційний" і, на нашу думку, відображав якісно нові настрої суспільстві: безоглядну свободу висловлюватися, незашореність, прагнення публічно демонструвати погляди, що розходилися з недавніми офіційними установками і т. ін.

Оскільки в багатьох випадках, як свідчать наступні наукові дослідження і судження представників самої церкви, про вияви справжньої релігійності в процесі такого масованого "ходження в церкву", "стихійного християнства" [Володимир, митрополит Київський і всієї України. Українська Православна Церква: сьогодні і перспективи. Інаугураційна промова 18 лютого 2008 року на урочистій церемонії присвоєння митрополиту Володимирі ступеня почесного доктора "Honoris Causa" Християнською богословською академією у Варшаві / Офіційний сайт УПЦ] у багатьох випадках говорити не доводиться, то є підстави вбачати в цьому явищі не скільки результат усвідомленого світоглядного вибору, стільки передбачувану зворотну реакцію мас на нав'язувану в радянський час безрелігійність, на бажання тодішніх адміністрацій якомога швидше бачити в суспільстві "масовий науково-матеріалістичний світогляд". Мета безрелігійного суспільства була складовою минулої офіційної ідеологічної системи і тепер, як така, зумовила протилежну реакцію мас на хвилі загальної девальвації колишніх орієнтирів і цінностей, здебільше емоційного (тобто неаргументованого) відкидання всього, що нагадувало про політичні, ідеологічні та світоглядні стереотипи соціалістичного суспільства. Дані багаторічного моніторингу "Українське суспільство", що з 1992 р. до сьогодні ведеться Інститутом соціології НАН України, дали такі рівні самоідентифікованої релігійності: 1994 р. – 46,0%, 1999 р. – 54,0%, 2000 р. – 68,3%, 2003 – 83,1%, 2004 р. – 83,2%, 2005 р. – 85,2%, 2006 р. – 87,4%, 2008 р. – 87,0% [Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 632; Українське суспільство – 1992–2007. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 526–527; Українське суспільство – 1992–2008.

Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 627].

Таким чином, за всієї умовності одного, до того ж досить суб'єктивного показника релігійності, яким є релігійна самоідентифікація, по-перше, очевидною є тенденція до стрімкого збільшення в українському суспільстві віруючої частини населення чи тієї, що себе такою вважає; по-друге, отримано ряд показників релігійності, що відображають на перший погляд важко пояснюваний феномен різкого (впродовж лише кількох років) зростання релігійності серед дорослого населення, хоч йдеться не про тривіальну зміну, наприклад, товарних цін, а про трансформації людського світобачення та світорозуміння, про світогляд, що назагал формується впродовж усього людського життя. По-третє, непритаманна світоглядним характеристикам швидка переорієнтація значних за чисельністю груп індивідів у принципово важливій сфері релігійно-нерелігійної самоідентифікації має породжувати потребу більш глибоко дослідити генезу таких трансформацій, спираючись при цьому, зрозуміло, на надійні методики досліджень.

Пояснення причин цього явища тим більш проблемне, якщо взяти до уваги, що в українському, як і в будь-якому іншому суспільстві, справжніх віруючих, як і справжніх атеїстів, зазвичай, – кілька процентів. Соціологічні дослідження Інституту соціології НАН України 2007 р. виявили, що глибоко віруючі (тобто ті, які могли стверджувати про себе, що вони регулярно відвідують церкву (молитовний будинок, мечеть), знають молитви, читають релігійну літературу, дотримуються у житті релігійних приписів тощо) складають 5,7%; переконаними атеїстами назвали себе 4,3% [Українське суспільство – 1992–2007. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 526]. За результатами соціологічного дослідження, проведеного Інститутом політики, Київського міжнародного інституту соціології із залученням науковців Інституту соціології НАН України в 2008 р. за Програмою міжнародного соціального дослідження (ISSP) лише 9% опитаних оцінили себе як "дуже релігійних", ще майже 2% – як "надзвичайно релігійних"; 5% означили свою релігійність як "дуже нерелігійний" і "надзвичайно нерелігійний" [Парашевін М. Релігія та релігійність в Україні / за ред. Макеєва С. – К.: Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. – С. 26]. Тобто, решту віруючих чи тих, які декларують себе віруючими (а це основний масив), складають звичайні віруючі.

Масив таких самоідентифікованих "релігійних" респондентів, що нерідко децю загально і поспішно кваліфікується як масив віруючих*, досить

---

* Дається взнаки, ймовірно, поширена і в минулому помилка не завжди сумлінних організаторів численних опитувань надто поспішно кваліфікувати масив респондентів з врахуванням поточної ідеологічної чи світоглядної кон'юнктури. Раніше внутрішньо суперечливі щодо світогляду масиви підтягувались до свідчень "масового атеїзму", а тепер у них спішать бачити вияви "масової релігійності".

диференційований. Окрім тих, що можуть про себе без коливань стверджувати, що вони віруючі, сюди входять також ті, що:

- ✓ вважають себе віруючими ("релігійними"), але конкретної релігії не сповідують, до конкретної церкви себе не відносять (за даними останніх соціологічних досліджень 63,5–65,1% опитаних заявили, що вони не належать до конкретної релігійної громади). Вже перше уточнююче питання про те, до якої ж конфесії (віросповідання) належить віруючий респондент, виявляє готовність лише близько 43% опитаних конкретно відповісти на поставлене питання;
- ✓ вважають себе послідовниками конкретного віросповідання і час від часу відзначають релігійні свята, беруть участь у релігійних обрядах, іноді відвідують богослужіння тощо (ті, що зовсім не відвідують церкву, відвідують рідше одного разу на рік, один чи кілька разів на рік складають понад 74,0% респондентів);
- ✓ хитаються між вірою та невір'ям, але нині з врахуванням налаштованості громадської думки, демонстративної релігійності багатьох політиків, тенденційності окремих ЗМІ, світоглядної кон'юнктури серед окремих соціальних груп тощо називають себе віруючими.

Чимало серйозних соціологічних досліджень виявляють, окрім зазначеного, значну групу опитаних, які відносять себе до байдужих до релігії та церкви (16,5%), а також тих, яким з різних причин важко відповісти на поставлені питання (9,8%) [Українське суспільство – 1992–2007. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 526]. Як правило, за цими відповідями приховується неволодіння респондентами такими питаннями, оцінка подібних тем як малозначущих для себе; байдужість, індиферентність до світоглядних питань загалом.

В аспекті визначення, так би мовити, *якості* сучасної релігійності не менш показовим є диференціація віруючих у зв'язку з їх самоідентифікацією щодо конкретних православних церков. Таке самоозначення важливе і в аспекті проблеми релігійності загалом, оскільки послідовниками православного віросповідання називають себе майже 73% опитаних, тобто переважна більшість представницького масиву дослідження. Не вдаючись тут у характеристики та причини диференціації віруючих щодо трьох наявних церков, звернемо увагу на надзвичайно високий рівень респондентів, які не ідентифікували себе з жодною з існуючих православних церков (Українською Православною Церквою, Українською Православною Церквою Київського Патріархату, Українською Автокефальною Православною Церквою), а означили себе як "просто православний" (49,9%) [Там само. – С. 527].

Причин цього явища, на нашу думку, може бути кілька:

- ✓ усвідомлене небажання входити в жодну з існуючих православних церков, знаючи їх не лише позитивні, а й негативні, на думку респондента, характеристики;

- ✓ нерозуміння суті відмінностей між названими церквами, небажання розібратися із особливостями сучасних позицій церков;
- ✓ принципове небажання входити у будь-які інституційовані релігійні утворення, підпорядковуватися певним установкам та правилам, цінуючи, перш за все, індивідуальну релігійну свободу;
- ✓ специфічне розуміння свого зв'язку з православ'ям, умовна ідентифікація себе як "просто православного", що зумовлено, здебільшого, не особистими релігійними переконаннями, а радше іншими міркуваннями: віросповідною належністю батьків, інформацією про власне хрещення у православній церкві, сімейною традицією відзначенням православних свят та обрядів; судженнями типу "українець (росіянин) має бути православним" і т.п.;
- ✓ насправді слабкий зв'язок респондента з церквою чи й взагалі відсутність такого зв'язку, про що респондент з певних міркувань не хоче повідомляти.

Таким чином, більш детальний релігієзнавчий аналіз складу респондентів в аспекті якості їх релігійності (суто релігійний аналіз, у свою чергу, може висвітлити інші грані релігійної самоідентифікації) виявляє досить значну і проблемну своєю нестабільністю групу респондентів будь-якого соціологічного дослідження, світоглядні позиції яких характеризуються:

- ✓ байдужістю, індиферентністю до питань релігії та церкви;
- ✓ прагненням "вірити, але не належати", тобто вважати себе "релігійним", "православним", але не належати до жодної з церков;
- ✓ неготовністю аргументувати свою релігійність, належність до конкретної церкви;
- ✓ опосередкованим пояснення причин релігійної самоідентифікації – віроприналежністю батьків, сімейними традиціями, дитячим хрещенням у певній церкві, ототожненням конфесійного і національного та ін.;
- ✓ світоглядною нестабільністю – коливаннями між різними віросповіданнями, між вірою та невір'ям;
- ✓ слабкими зв'язками з конкретною церквою (відвідання церкви час від часу, участь у традиційних святах, обрядах та ритуалах тощо);
- ✓ утрудненнями респондентів взагалі означити своє ставлення до питань світоглядного комплексу.

Назагал це досить чисельний (за нашими підрахунками – близько 60% опитаних), рухливий, ситуативно реагуючий масив респондентів, що зазвичай не надто обтяжує себе роздумами щодо власної світоглядної зорієнтованості, має неусталений світогляд, в практичній релігійності сприймає переважно зовнішню, чуттєву, обрядово-ритуальну сторону; легко піддається сенсаційним, "модним" захопленням (алхімія, екстрасенси, тамплієри, містична сила "нульового року" і т. п.), харизматичним лідерам; з причини слабких зв'язків з церквами, релігійними організаціями, з

авторитетним у світоглядному сенсі оточенням особливо не переймається переживаннями, докорами совісті при остаточному розриві таких зв'язків чи при переходах від однієї церкви до іншої, зміні віросповідання тощо.

Завжди орієнтуючись у своїх позиціях на "переможця", на кон'юнктуру більшості, саме ці хиткі, неусталені категорії світоглядного сегменту в радянський період створювали ілюзію масовидності атеїстичної орієнтованості суспільства, а згодом, з кінця 80-х років м. ст., відчувши наростаючу слабкість держави і підтримуваних нею ідеологічних та світоглядних пріоритетів, – так же масово й відносно швидко перемістилися в інший, полярно протилежний світоглядний масив – "просто віруючих".

З швидкістю, властивою зазвичай утворенню партійних блоків чи альянсів, за кілька років у країні майже суцільної безрелігійності (у що мало хто вірив) витворилася країна з майже суцільною релігійністю. Назагал соціологічні дослідження виявляють рівень самоідентифікованої релігійності в Україні за останні п'ять років на рівні 70,7–85,2%. Згідно опитування за Програмою міжнародного соціального дослідження (ISSP) його організатори отримали рівень самоідентифікованої релігійності в Україні, що становить 89,5% [Паращевін М. Релігія та релігійність в Україні. – С. 18] (у що також важко повірити, оскільки, на відміну від іноземних дослідників, з особливостями релігійної самоідентифікації наших респондентів ми, сподіваємось, знайомі краще).

На нашу думку, йдеться про явище *завищеної релігійної самоідентифікації* (при цьому ми не ставимо під сумнів методик соціологічних досліджень, на результати яких ми спираємось), що має низку об'єктивних та суб'єктивних причин.

Однією з важливих причин цього явища є сформування в сучасному українському суспільстві позитивного стереотипу щодо релігії як про нову, після соціалістичної безрелігійності, ціннісну установку для суспільства. Не ставлячи під сумнів значущість релігійно-церковних орієнтирів для значної частини нинішнього суспільства, водночас зазначимо, що практичне доведення і утвердження цієї значущості набуває на сьогодні в Україні рис і характеру, типових для ідеологічних стереотипів компартійного періоду: вони у своєму нинішньому суспільному побутуванні носять характер тотально позитивного, імперативного, фактично поставлені поза критикою, проте супроводжуються критикою чи дискредитацією всіх інших світоглядів. На пріоритетність іміджу *релігійної* людини фактично працюють ЗМІ, перші особи українського політикуму, частина освітніх закладів та педагогічних колективів, книговидавництва, реально існуючі тенденції змін у вітчизняному законодавстві. З цих же міркувань турбота держави про створення належних умов для діяльності церков та релігійних організацій подекуди переростає, на думку деяких церковних високопосадовців, у втручання у внутрішні справи церкви. Фактичне нав'язування релігійних цінностей, релігійно орієнтованої поведінки на практиці вивищили віруючого над невіруючим, сприяли утвердженню громадської думки, що навіть

декларування своєї релігійності досить легко чи й автоматично відносить індивіда в категорію заздалегідь правильних у всіх своїх вчинках, морально взірцевих: чесних, справедливих, добрих, совістливих, некорупціонерів і т. п., навіть якщо людина такими якостями не володіє. Для частини індивідів вияв релігійності із діяння інтимного перетворився у канал створення публічного іміджу, телевізійного шоу. Водночас декларативні заяви про власну релігійність кон'юнктурно налаштованих індивідів ні до чого не зобов'язують, що робить для них релігію привабливою і симпатичною. У цьому зв'язку показово, що значна кількість респондентів, які ідентифікують себе віруючими, вказують належність до тих конфесій, що не ведуть персональний облік своїх членів.

У зв'язку з цим доречним буде згадати оціночні судження щодо характеру сучасної релігійності, висловлені авторитетними представниками церков, релігійних організацій. Ймовірно, знаючи справжню ціну ситуативним коливанням релігійності у суспільстві (навіть якщо вона носить досить масовий характер і нібито свідчить на користь інституту церкви, віросповідання), очільники церков говорять про явище так званого "стихійного християнства", "коли величезна кількість людей пішла в Церкву, не цілком розуміючи, куди й навіщо йде" [Володимир, митрополит Київський і всієї України: "Кожен має свої – неповторні – стосунки з Богом". Інтерв'ю Катерини Щоткіної для щотижневика "Дзеркало тижня" 26.02.2007 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/636/55926/>].

Декларована релігійна самоідентифікація в результаті вже навіть нескладного співставлення кількох близьких і частково співпадаючих за змістом показників опитування дає «збої», ставить під сумнів достовірність чи й щирість відповідей частини респондентів. Так, ствердну відповідь про свою релігійність дають на сьогодні понад 70% опитаних; водночас виявляється, що самоідентифікація індивіда як віруючого нерідко узгоджується у свідомості такого «релігійного» з неналежністю до жодної з церков, відсутністю зв'язків з релігійною громадою, невідвідуванням богослужінь, з незнанням елементарних відомостей щодо певної релігії, віросповідання; з недотриманням у особистій поведінці релігійних приписів, з необізнаністю з релігійною літературою тощо. Згідно результатів за Програмою міжнародного соціального дослідження (ISSP), проведеного в Україні в 2008 р., більше половини опитаних віруючих (57%) становлять ті, які рідко відвідують церкву, з них – 15% відвідують церкву раз на рік, 42% – кілька разів на рік (постійно відвідують церкву лише 8% віруючих; 20% не відвідують церкву ніколи або майже ніколи). Серед віруючих переважають ті особи, які моляться не часто (52,9%), з них ніколи чи майже ніколи не моляться 23,4%, дуже рідко – 13,4%, рідко – 16,1%. Зокрема, серед «невоцерковлених» православних, тобто тих, які називають себе «просто православними», але знаходяться поза будь-якою православною церквою, ті, які ніколи не моляться, моляться рідко чи дуже рідко, складають майже 63%.

Показово, що за результатами недавніх опитувань група «православних взагалі», «невоцерковлених» православних виглядає як найбільш масова, будучи найширше представленою в Центрі (9 регіонів), на Півдні (6 регіонів) та на Сході (3 регіони) [Паращевін М. Релігія та релігійність в Україні. – С. 23].

Близько 62% опитаних за названою програмою у тій чи іншій формі вважають, що у них є свій власний шлях для спілкування з Богом, що не передбачає відвідування церкви та участь у релігійних службах [Там само. – С. 37, 42–43]. Несистемний і несистематичний зв'язок з церквою, релігійною громадою чи й відсутність такого зв'язку загалом, своєрідна "віртуальна" релігійність частини віруючих мають своїм закономірним результатом еkleктичний за своїм характером світогляд, що дивним чином узгоджує в одній особі віру в Бога (Аллаха, Будду і т. ін.), у Вищий Розум, Вселенське Щось, Абсолют, у реінкарнацію, повагу до окремих язичницьких і християнських елементів та цінностей, надприродний зв'язок з померлими, віру в науку, екстрасенсоріку і т. п.

Аналізуючи сучасну релігійність, не можна не зазначити ще одну особливість великої, світоглядно суперечливої, проблемної і нестабільної "збірної" групи, означеної вище. Йдеться про прагнення значної її частини відшукати чи утворити релігію, релігійну організацію, яка б за своїми характеристиками була для егоцентрично налаштованого індивіда більш прийнятною, аніж існуючі.

Важливою характеристикою сучасної релігійності в Україні залишається її регіональний характер. З цілої низки відомих причин (історичних, адміністративно-політичних, соціально-економічних, релігійно-духовних, національних, культурних; активного характеру відтворюваності релігії в сім'ї, громаді; впливовості регіональної і місцевої релігійної побутової думки та ін.) релігійність на заході України (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області) за всіма своїми характеристиками і, в першу чергу за рівнем та якістю істотно відрізняється від тотожних показників у Центрі, на Сході та Півдні України. Свої особливості має релігійність на східного та південного регіону, специфічними рисами позначена релігійність центральної частини України.

Значною мірою особливості регіонального аспекту релігійності на українських землях проаналізовано в працях вітчизняних релігієзнавців А.Колодного, П.Яроцького, В.Бондаренка, В.Єленського, О.Сагана, С.Здіорука, Л.Филипович, В.Шевченка та ін. До цього додамо, що значно вищий рівень релігійності, наприклад, на заході України (за деякими дослідженнями релігійними тут назвали себе понад 90% опитаних [Там само. – С. 19]), по суті, концентровано містить в собі цілу низку інших суттєвих, але конкретніших її характеристик: більшу релігійну переконаність, обізнаність з основам свого віровчення, позицією свої церкви; релігійно орієнтовану поведінку, систематичний зв'язок з релігійною громадою та

церквою, активну релігійну позицію, поважливе ставлення до свого духовенства, обов'язкову участь у релігійних святах, обрядах, церемоніях, хресних ходах, прощах; менший відсоток тих, хто коливається між вірою та невір'ям, «невоцерковлених», прихильників т. зв. нових релігій, невіруючих та ін. Релігійність у західному регіоні України виразно пов'язана з політичними, національними чинниками; вона акцентовано греко-католицька в областях з найвищим рівнем релігійності – Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській області. Хоч у західному регіоні проживає близько 23% населення України, тут діє понад 40% існуючої в Україні мережі релігійних організацій, що є не лише наслідком традиційно високої релігійності місцевого населення, а й потужним зворотнім стимулом для постійного відтворення релігійності в нових поколіннях. Непросте, подекуди конфліктне співіснування на західноукраїнських землях православних і греко-католиків, їх релігійний взаємовплив сформували тут, на нашу думку, особливий тип релігійності, що відрізняється від релігійності у решті регіонів високим рівнем, більш чіткою самоідентифікацією, релігійною принциповістю позицій, церковно-історичною пам'яттю, послідовно релігійною, нерідко наступальною і безкомпромісною поведінкою; небайдужістю до релігійних, державно-церковних та міжконфесійних проблем, переконаністю в органічному зв'язку релігійного та національного, важливістю для парафіянина думки священника, релігійної громади тощо. Припускаємо, ці риси, а також помітно виражена релігійна солідарність, мобільність, готовність до протестних акцій у тому ж сучасному греко-католицизмі сформувалася і закріпилася не лише історично, а й внаслідок відносно тривалого перебування цієї церкви у підпіллі. Водночас явище лише декларованої (тобто формальної, демонстративної) релігійності у західноукраїнському регіоні проявляється значно слабше, ніж у інших регіонах.

Логічно, що сформована таким *релігійно напруженим* оточенням релігійність, наприклад, західноукраїнські православні віруючі помітно відрізняється від релігійності їх одновірців у центрі чи на сході та півдні України.

Регіональні особливості релігійної самоідентифікації населення більш чи менш чітко відбиваються на церковно-інституційних орієнтаціях, на виборі віруючими прийнятних церков, релігійних організацій. Зауважимо, що відомі на сьогодні результати соціологічних досліджень засвідчують: в Україні періоду незалежності в процесі вибору особою прийнятною церкви чи релігійної організації власне релігійні характеристики останніх не є вичерпними, а, як правило, беруться до уваги у поєднанні з іншими характеристиками – догматично засвідченими чи віртуальними, оприлюдненими або латентними, логічно обґрунтованими чи ситуативно-чуттєвими: канонічність, позиція щодо влади та державних структур, ставлення до національної ідеї та ідеї незалежної церкви, мови богослужіння та обрядів; віросповідна солідарність, авторитет (харизма) церковних лідерів,

відповідність національній ментальності, ставлення до інших церков, до Росії, Ватикану і т. ін. У цьому сенсі захід України став регіоном поширення прихильників Української Греко-Католицької церкви, Української Православної Церкви Київського Патріархату, Української Автокефальної Православної Церкви, багатьох об'єднань протестантського спрямування; центр – Української Православної Церкви Московського Патріархату, Української Православної Церкви Київського Патріархату, Української Автокефальної Православної Церкви, а також протестантських течій; схід і південь – переважно Української Православної Церкви Московського Патріархату; Поділля, Житомирщина, Львівщина – Римсько-Католицької церкви.

За винятком Західного регіону, для решти території на конфесійній карті України характерною є масовість побутування віруючих, які називають себе «просто православними» чи «православними взагалі»: в центральних областях вони становлять 44,8% опитаних, на півдні та сході – відповідно 47,6% і 57,7% [Там само. – С. 23].

На сьогодні регіонально означена релігійна самоідентифікація в Україні корелюється не лише з церковно-інституційним вибором віруючих, а й з їх позиціями, оцінками, судженнями з ряду інших важливих проблем, які з релігійними питаннями пов'язані, як правило, лише опосередковано. Зокрема, такими проблемами є проблеми політичних, партійних орієнтацій, національна проблематика, мовне питання та ін. Релігієзнавці, соціологи, філософи не перший рік констатують повторюваність і усталеність партійно-політичних преференцій певних віросповідних груп: у греко-католиків це праві, національно чи націоналістично орієнтовані партії та блоки, у православних УПЦ КП та УАПЦ – патріотично налаштовані, праві, а також центристські партії, УПЦ МП – ліві, центристські партії та ін. Результати щорічного моніторингу Інституту соціології НАН України, зокрема, засвідчують, що праві партії підтримуються 41% греко-католиків, 8% православних; ліві партії – 4% греко-католиків і 28% православних; центристські партії – 6% греко-католиків і 14% православних віруючих [Рязанова Л. Релігійна диференціація українського соціуму та її вплив на політико-ідеологічні преференції громадян України / Українське суспільство – 2003. – С. 535].

Логічно припустити, що такі усталені політичні уподобання – не лише вияв індивідуальних орієнтацій, а й відображення настоїв, ідейно-політичних преференцій, що поширені чи й панують у групах конкретної конфесії.

Таким чином, прагнення науковців (соціологів, релігієзнавців, філософів) дослідити кореляцію між самоідентифікацією віруючого і об'єктивізацією віросповідної позиції у способі життя, релігійній поведінці, дійсних життєвих орієнтаціях віруючого тощо виявляє цілу низку принципово важливих обставин, що тією чи іншою мірою ставлять під сумнів достовірність чи й щирість оцінок, суджень, висновків опитуваних; засвідчують певну необізнаність, некомпетентність, декларативність

відповідей респондентів, підміну аргументованих суджень домінуючими на даний час в українському суспільстві стереотипами; істотну розбіжність в характері відповідей респондентів у залежності від конфесійної належності, регіону проживання, від безпосередньої включеності чи невключеності в релігійно-церковні процеси, ступеню політизації релігійних груп чи окремих віруючих і т. ін.

Конкретними показниками, що змушують досить критично сприймати судження чи оцінки респондентів щодо релігії та церкви, зокрема, є:

- ✓ слабкий зв'язок віруючої частини респондентів з конкретними церквами, віросповіданнями (низький рівень відвідування, участі в богослужіннях, обрядах тощо); відсутність чи слабка обізнаність з елементарними релігійними положеннями, молитвами і т. ін., низька інформованість опитуваних загалом про релігійну ситуацію в країні, регіоні, про позицію своєї церкви чи релігійної організації у принципових питаннях;
- ✓ віднесення респондентами церкви на маргіналії важливих життєвих цінностей у опитуваннях, що не ставлять за мету прямого виявлення ставлення опитуваного до релігії та церкви. За результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України про ступінь важливості особисто для кожного різних сторін сучасного життя виявилось, що такий аспект людської життєдіяльності, як участь у релігійному житті (відвідування церкви, богослужінь, дотримання релігійних обрядів тощо) респонденти поставили за ступенем важливості для себе на 19-ту з 20-ти позицій;
- ✓ значний відсоток респондентів, які декларуючи себе православними віруючими, затрудняються вказати церкву (УПЦ, УАПЦ, УПЦ КП), до якої належать, або загалом заперечують свою церковну належність;
- ✓ підміна усвідомленого релігійного вибору при віросповідній самоідентифікації зазначенням своєї культурно-цивілізаційної ідентичності, конфесійною ідентичністю батьків (через відповіді типу "просто православний", "православного роду" і т. ін.);
- ✓ низький відсоток категорії віруючих під умовною назвою "справжніх віруючих", що виявляється через комплексне, перехресне опитування респондентів, через застосування методик емпіричних дослідження за багатьма тематично спорідненими показниками та ін.;
- ✓ істотна залежність респондентів у відповідях на питання про ставлення до релігії та церкви від побутуючих у сучасному українському суспільстві оціночних стереотипів, що як "нові" прийшли на зміну старим стереотипам радянської доби, проте з тією ж функцією *бездумного* прийняття пересічним громадянином певних ідей, оцінок, типу поведінки, форми реагування і т. ін. Звідси – суперечливість різних, але співставлюваних відповідей

респондентів на питання, подані у різних контекстах соціологічних досліджень;

- ✓ істотне політичне підгрунття, що за всієї бажаної позаполітичної позиції релігійно-церковних тотожностей, завжди латентно присутнє у формі політичних установок у відповідях респондентів – віруючих різних конфесій і невіруючих – в силу, по-перше, політичної зорієнтованості конкретного респондента, по-друге, більш чи менш очевидної солідарності самих релігійно-церковних структур з певними політичними партіями, блоками, лідерами і т. ін., що позначається на позиції пересічних членів конфесійних тотожностей.

Таким чином, не піддаючи сумніву побутуюче в сучасному українському суспільстві відносно високе місце, що відводиться сучасником релігії та церкві, більш ґрунтовне дослідження підстав і аргументованості таких суджень виявляє, що до них, в силу дії чинників та причин, поданих вище, слід ставитися досить критично і виважено, як до значною мірою емоційно-оціночних суджень, якщо прагнемо до адекватного відтворення дійсної ситуації в суспільстві та його духовного самопочуття.

Анотації

У статті **Климова В.В. "Релігійна самоідентифікація в Україні періоду незалежності: рівень, характер, проблемність, тенденції"** на матеріалі нових соціологічних досліджень аналізується проблема сучасної релігійності в Україні, її рівня, динаміки та тенденцій, обґрунтованість підстав її ототожнення з релігійною самоідентифікацією, розглядаються особливості декларованої релігійності, оцінюється достовірність її рівня та ін. За результатами дослідження проблеми релігійної самоідентифікації автор подає і обґрунтовує своє, більш адекватне дійсному розуміння феномена релігійності в Україні.

In the article of **Klymov V.V. «The religious self-identification in independent period in Ukraine: level, nature, problems, trends etc.»** studies on base of new sociological researches the problem of today religiousness in Ukraine, its level, dynamics and trends, the grounds of its match with the religious self-identification, studies the features of declared religiousness, estimates the validity of its level etc. On base of results of the religious self-identification problem researches the author present and ground his own view that is more appropriate to real understanding of the phenomenon of religiousness in Ukraine.